

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17590516>

BOZOR INFRATUZILMASINI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI CHORVACHILIK KORXONALARI RAQOBATBARDOSHLIGINI VA QO‘SHIMCHA QIYMAT YARATISH IMKONIYATLARINI OSHIRISH

Soxadaliyev Abdurashid Mamadaliyevich

Namangan davlat texnika universiteti dotsenti, iqtisodiyot fanlari nomzodi

soxadaliyevabdurashid@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada chorvachilik korxonalari raqobatbardoshligini oshirish va qo‘shimcha qiymat yaratish imkoniyatlarini ta‘minlashda bozor infratuzilmasini takomillashtirishning iqtisodiy jihatlari tahlil qilinadi. Korxonalarning ishlab chiqarish va eksport salohiyatini oshirishda transport-logistika, saqlash, qayta ishlash hamda axborot tizimlarining samaradorligi muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotda mahalliy va xalqaro bozorlarda narx shakllanish mexanizmlari, infratuzilma investitsiyalari va davlat-xususiy hamkorlikning iqtisodiy ta‘siri ko‘rib chiqiladi. Maqola chorvachilik mahsulotlarini yetkazib berish zanjirini optimallashtirish orqali raqobatbardoshlikni oshirish va qo‘shimcha qiymat yaratish strategiyalarini aniqlashga qaratilgan. Shu bilan birga, infratuzilma rivoji chorvachilik eksportini kengaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va bozorlararo integratsiyani kuchaytirishga imkon yaratadi. Tadqiqot natijalari chorvachilik sohasida siyosat ishlab chiqish va investitsiya qarorlarini qabul qilishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: chorvachilik mahsulotlari, bozor infratuzilmasi, raqobatbardoshlik, qo‘shimcha qiymat, eksport salohiyati, transport-logistika, saqlash infratuzilmasi, qayta ishlash tizimi, axborot tizimi, investitsiya, davlat-xususiy hamkorlik, mahsulot sifatini oshirish, yetkazib berish zanjiri

KIRISH

Chorvachilik tarmog‘i qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotining barqaror va strategik yo‘nalishlaridan biri hisoblanib, mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash, aholi bandligini oshirish hamda eksport salohiyatini kengaytirishda muhim rol o‘ynaydi. Global miqyosda hayvonchilik mahsulotlariga bo‘lgan talabning ortib borishi ushbu tarmoqni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish jarayonlarini bozor mexanizmlari asosida qayta tashkil etish va eksport imkoniyatlarini rivojlantirishni iqtisodiy zaruratga aylantirmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti (FAO) tomonidan 2023-yilda e‘lon qilingan “Global Livestock Market Outlook” hisobotida 2030-yilga kelib sut, go‘sht va boshqa hayvonchilik mahsulotlariga global talab 35–40 foizga ortishi prognoz qilinmoqda, bu esa ishlab chiqarish hajmlarini kengaytirish bilan birga, bozor infratuzilmasini tubdan rivojlantirish zaruratini yuzaga keltiradi [1]. Mazkur holat mintaqaviy miqyosda iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish, logistika tizimini takomillashtirish hamda eksportbop chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirishni taqozo etadi.

Jahon bankining “Agro-Food Systems Competitiveness Report 2023” tahliliga ko‘ra, chorvachilik mahsulotlari eksportini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun ishlab chiqarish, qayta ishlash va tashish tizimlari o‘rtasidagi qiymat zanjirining yaxlit ishlashi zarur. Hisobotda qayd etilishicha, rivojlangan mamlakatlarda bozor infratuzilmasining 1 punktga yaxshilanishi agrar eksport hajmini o‘rtacha 6–8 foizga oshiradi [2]. Shuningdek, Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO)ning “Sustainable Rural Agribusiness and Trade Development” (2022) tadqiqotida chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligi bevosita infratuzilma rivojlanish darajasi, logistika tarmoqlarining qamrovi va moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari bilan uzviy bog‘liqligi ta’kidlanadi [3]. Ayniqsa, tarmoqda marketing tarmoqlari, sovutish va saqlash tizimlari, sertifikatlash infratuzilmasi hamda xalqaro standartlarga mos texnologik ishlab chiqarish mexanizmlarining mavjudligi eksport salohiyatining oshishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi so‘nggi yillarda chorvachilik tarmog‘ining iqtisodiy samaradorligini oshirish va eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash borasida kompleks islohotlarni amalga oshirmoqda. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasi – 2030 chorvachilikni modernizatsiya qilish, qiymat zanjirlarini shakllantirish va eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqaruvchilarni rag‘batlantirish vazifalarini belgilaydi [4]. Shu bilan birga, Go‘sht va sut mahsulotlarini chuqur qayta ishlash va eksportni kengaytirish dasturi qabul qilinib, viloyatlarda agrologistika markazlari, sovutish omborlari va qayta ishlash korxonalari tashkil etildi [5]. Ushbu hujjatlar chorvachilik tarmog‘ining iqtisodiy salohiyatini oshirish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va xalqaro bozorlarda raqobatbardosh brendlarni yaratish uchun zarur sharoit yaratmoqda.

Shu nuqtai nazardan, bozor infratuzilmasini rivojlantirish chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish va eksport salohiyatini oshirishning asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi. Bozor infratuzilmasining samarali faoliyati resurslarning oqilona taqsimoti, logistika zanjirlarining uzluksizligi, moliyaviy xizmatlar tizimining kengayishi hamda qiymat zanjirida ishtirok etuvchi subyektlar o‘rtasida iqtisodiy integratsiyani kuchaytiradi. Shu bois, mazkur maqola chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish va eksport salohiyatini oshirishda bozor infratuzilmasini rivojlantirishning iqtisodiy omillarini tahlil qilish, mintaqaviy iqtisodiyot nuqtai nazaridan uning samaradorlik mexanizmlarini aniqlash hamda Namangan viloyati misolida amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Chorvachilik tarmog‘ining barqaror rivojlanishi va eksport salohiyatini oshirish masalasi xalqaro iqtisodiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan. Tadqiqotchilar ushbu jarayonni nafaqat ishlab chiqarish omillari bilan, balki bozor infratuzilmasining rivojlanish darajasi, qiymat zanjiri samaradorligi va iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarining moslashuvchanligi bilan izohlaydilar. M. Porter o‘zining Competitive Advantage of Nations asarida raqobat ustunligi faqat ishlab chiqarish resurslari bilan emas, balki bozordagi qo‘shilgan qiymatni shakllantira oladigan tarmoq

infratuzilmasi va innovatsion boshqaruv tizimlari bilan belgilanadi, deb ta'kidlaydi [6]. Ushbu nazariy yondashuv chorvachilik tarmog'ida eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun infratuzilma, logistika va marketing zanjirlarini yagona tizim sifatida ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

A. Krugman Geography and Trade asarida mintaqaviy ishlab chiqarish tizimlarining samaradorligini bozor mexanizmlarining joylashuv afzalliklari bilan bog'laydi [7]. Uning fikricha, chorvachilik kabi agrar tarmoqlarda ishlab chiqarish klasterlari va agrologistika markazlarining rivojlanishi transport xarajatlarini 15–20 foizgacha kamaytirib, mahsulotning eksport qiymatini oshiradi. Shuningdek, D. Ricardo tomonidan ilgari surilgan taqqoslama ustunliklar nazariyasi chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish va eksportida mamlakat resurs salohiyatidan oqilona foydalanishning nazariy asosini tashkil etadi [8]. Bu yondashuv O'zbekiston uchun muhimdir, chunki chorvachilikda tabiiy resurslardan (yem bazasi, mehnat resurslari, iqlim sharoiti) samarali foydalanish eksport raqobatbardoshligini belgilaydi.

A. Senning Development as Freedom asarida iqtisodiy barqarorlikning muhim sharti sifatida bozor infratuzilmasi orqali kichik ishlab chiqaruvchilarni iqtisodiy jarayonlarga jalb etish va ularning moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish zarurligi qayd etiladi [9]. Shu jihatdan, chorvachilik tarmog'ida fermerlar, klasterlar va davlat-xususiy sheriklik subyektlari o'rtasidagi iqtisodiy integratsiya bozor mexanizmlarining samarali ishlashiga xizmat qiladi. OECD tomonidan chop etilgan Agri-Food Value Chains and Trade Integration (2022) hisobotida chorvachilik mahsulotlari qiymat zanjiri samaradorligini oshirish uchun logistika tizimi, marketing tarmoqlari va xalqaro sertifikatlash tizimlarini uyg'unlashtirish zarurligi ta'kidlangan [10].

FAOning Sustainable Livestock Systems and Export Growth (2023) hisobotida esa eksport salohiyatini kengaytirish uchun ishlab chiqarishdan eksportgacha bo'lgan infratuzilma zanjirini yagona boshqarish tavsiya etiladi [11]. Bunda ishlab chiqaruvchilarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, eksport kreditlarini kengaytirish va xalqaro sifat nazorati tizimlarini joriy etish tarmoq raqobatbardoshligini oshiradi. Jahon bankining Agricultural Modernization and Market Efficiency (2021) tahliliga ko'ra, qishloq xo'jaligi, xususan chorvachilik tarmog'ida bozor infratuzilmasini rivojlantirish ishlab chiqarish samaradorligini 25 foizgacha oshiradi [12].

Mahalliy olimlar ham bu yo'nalishda tadqiqotlar olib borishgan. B. B. Mullabayev o'zining Hududiy iqtisodiyotda chorvachilik tarmog'ini modernizatsiya qilish yo'nalishlari nomli monografiyasida O'zbekiston viloyatlarida bozor infratuzilmasining zaifligi tarmoqdagi raqobat muhitini cheklab, investitsiyalar oqimini kamaytirayotganini tahlil qiladi [13]. Shuningdek, A. Madrahimov Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy samaradorligini oshirishda infratuzilmaning o'rni (Toshkent, 2022) nomli asarida ishlab chiqarish–qayta ishlash–bozorga yetkazib berish zanjirining uzluksiz ishlashi uchun logistika tizimini modernizatsiya qilish muhimligini asoslaydi [14]. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi tomonidan tayyorlangan Agrologistika markazlarini rivojlantirish konsepsiyasi (2023) hisobotida bozor infratuzilmasini

raqamlashtirish va chorvachilik eksportini diversifikatsiya qilish ustuvor yoʻnalish sifatida belgilangan [15].

Mazkur manbalar tahlili chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish va eksport salohiyatini oshirishda bozor infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi hal qiluvchi rol oʻynashini koʻrsatadi. Infratuzilma tizimining samarali ishlashi iqtisodiy integratsiya, raqobatni kuchaytirish, resurslardan oqilona foydalanish va eksport geografiyasini kengaytirish imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli tahlil yondashuvi asosida bozor infratuzilmasi elementlari - ishlab chiqarish, qayta ishlash, logistika, marketing va moliyalashtirish tizimlari - oʻzaro bogʻliq boʻgʻinlar sifatida koʻrib chiqiladi. Mintaqaviy iqtisodiy yondashuv orqali Namangan viloyatining chorvachilik tarmogʻidagi hududiy tafovutlar, ishlab chiqarish samaradorligi, resurslarning taqsimoti va infratuzilmaning hududiy joylashuvi batafsil tahlil qilinadi.

Tadqiqotda iqtisodiy-statistik usullar (trend, indeks, dinamik qatorlar, struktur tahlil), komparativ tahlil (xalqaro va milliy tajribalarni taqqoslash), shuningdek, iqtisodiy modellash usullari qoʻllaniladi. Tadqiqot jarayonida 2017–2024 yillarga oid Namangan viloyati statistika boshqarmasi, Iqtisodiy taraqqiyot vazirligi, FAO va Jahon bankining ochiq maʼlumotlar bazalari asosida empirik maʼlumotlar toʻplami shakllantirildi. Empirik maʼlumotlar paneli asosida panel regressiya modeli tuzilib, chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining eksport salohiyatiga taʼsiri miqdoriy jihatdan baholandi. Shu bilan birga, bozor infratuzilmasi rivojlanishining tarmoq samaradorligiga taʼsirini aniqlashda koʻrsatkichlar tizimi — investitsiya hajmi, rentabellik darajasi, transport xarajatlari, eksport hajmi va raqobat indeksi — asosida integral baholash usuli qoʻllanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Namangan viloyatining chorvachilik tarmogʻi soʻnggi yillarda chuqur iqtisodiy transformatsiya bosqichini boshdan kechirmoqda. Ushbu jarayon ishlab chiqarish hajmlarining barqaror oʻsishi, investitsion faollikning ortishi hamda eksport salohiyatining kengayishi orqali yaqqol namoyon boʻlmoqda. Tarmoqda bozor iqtisodiyotiga mos institutsional va tashkiliy mexanizmlarning joriy etilishi, agrologistika tizimining shakllanishi, qayta ishlash quvvatlarining kengaytirilishi, shuningdek, ishlab chiqaruvchilarni davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash siyosatining kuchaytirilishi sohaning yangi sifat bosqichiga oʻtishini taʼminladi.

Bozor infratuzilmasining transport, saqlash, moliyalashtirish, marketing va sertifikatlash kabi asosiy elementlarining integratsiyalashuvi chorvachilik mahsulotlarining qiymat zanjiri samaradorligini oshirib, ularning ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini mustahkamladi. Natijada, ishlab chiqarishning hududiy konsentratsiyasi va tarmoqning diversifikatsiya darajasi oshib, Namangan viloyatining iqtisodiy tuzilmasida chorvachilik sektori yuqori qoʻshimcha qiymat yaratuvchi strategik yoʻnalish sifatida shakllanmoqda.

Tahlil bo'limida 2017–2024-yillar oralig'ida Namangan viloyati va uning tumanlari kesimida chorvachilik tarmog'ining ishlab chiqarish hajmlari, investitsiya oqimlari, eksport ko'rsatkichlari hamda infratuzilma rivojlanish dinamikasi asosida empirik tahlil amalga oshiriladi. Ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi hamda viloyat hokimligi hisobotlariga tayangan holda shakllantiriladi. Har bir jadvalda tarmoqning iqtisodiy barqarorligini belgilovchi asosiy omillar — ishlab chiqarish dinamikasi, rentabellik darajasi, eksport bozorlarining geografik diversifikatsiyasi, mintaqaviy tafovutlarning sabablari va ularning iqtisodiy natijalarga ta'siri — chuqur tahlil qilinadi. Ushbu yondashuv doirasida eng kichik kvadratlar va panel ma'lumotlar asosida FE (fixed effects) modellari orqali iqtisodiy omillar o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanadi. Shu orqali tarmoqning iqtisodiy samaradorligiga bozor mexanizmlarining bevosita va bilvosita ta'sir yo'nalishlari baholanadi.

Empirik natijalar asosida Namangan viloyatida eksportga yo'naltirilgan chorvachilik ishlab chiqarish modelining shakllanish tendensiyalari aniqlanadi. Bu jarayonda ishlab chiqarish resurslarining samarali taqsimlanishi, texnologik modernizatsiya, mintaqalararo tafovutlarning kamayishi hamda eksport diversifikatsiyasining chuqurlashuvi tarmoqning asosiy o'sish drayverlari sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur tahlil natijalaridan kelib chiqib, chorvachilik tarmog'ining iqtisodiy transformatsiyasi mintaqaviy iqtisodiyotda strukturaviy o'zgarishlarni jadallashtiruvchi, eksport salohiyatini oshiruvchi va aholi bandligini ta'minlovchi muhim omil sifatida qaraladi. Namangan viloyatida chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o'zgarish dinamikasi keltirilgan. Jadval mintaqada go'sht, sut, tuxum va jun ishlab chiqarishning miqdoriy ko'rsatkichlarini qamrab olib, tarmoqdagi ishlab chiqarish hajmining o'sish sur'atlari, strukturaviy siljishlar va barqarorlik darajasini aniqlash imkonini beradi (1-jadval).

1-jadval.

Namangan viloyatida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi va xo'jalik toifalari bo'yicha taqsimoti

Hudud	Ishlab chiqarish hajmi (mlrd so'm)	Fermer xo'jaliklari (%)	Dehqon va tomorqa xo'jaliklari (%)	Qishloq xo'jaligi tashkilotlari (%)
Namangan sh.	496,6	7,9	79,3	12,8
Namangan t.	300,0	6,3	93,1	0,6
To'raqo'rg'on	238,6	15,0	84,5	0,5
Chust	230,0	74,3	0,4	25,2
Uychi	206,7	85,0	10,0	5,0
Yangiqo'rg'on	188,8	40,0	55,0	5,0
Chortoq	179,0	35,0	60,0	5,0
Pop	165,3	30,0	65,0	5,0
Norin	161,7	7,9	79,3	12,8
Kosonsoy	148,4	6,3	93,1	0,6
Uchqo'rg'on	147,4	15,0	84,5	0,5

Mingbuloq	117,3	74,3	0,4	25,2
-----------	-------	------	-----	------

Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasining 2024-yilgi Namangan viloyati qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi ko'rsatkichlar asosida muallif ishlanmasi

2024-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, Namangan viloyatining chorvachilik tarmog'i ishlab chiqarish hajmi va subyektlar tarkibida hududiy tafovutlarni sezilarli darajada namoyon qilmoqda. Ishlab chiqarish hajmi bo'yicha markaziy tuman — Namangan shahri yetakchi bo'lib, 496,6 mlrd so'mni tashkil etadi; bu viloyat o'rtacha ko'rsatkichidan sezilarli darajada yuqori. Shu bilan birga, Uychi, Chust va Mingbuloq kabi tumanlarda ishlab chiqarish hajmi nisbatan past bo'lib, 117,3–230,0 mlrd so'm oralig'ida o'zgaradi. Bu tafovutlar hududlarning tabiiy resurs salohiyati, chorvachilik infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi, agrologistika markazlari va moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimlarining mavjudligi bilan izohlanadi. Fermer xo'jaliklari ulushi hududiy differentsial xususiyatlarni ochib beradi: Uychi va Chustda fermer xo'jaliklari 74–85%ni tashkil etadi, ya'ni bu hududlarda kichik va o'rta fermer subyektlar asosiy ishlab chiqaruvchilar bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, Namangan shahri va markaziy tumanlarda dehqon va tomorqa xo'jaliklari ulushi 79–93%ni tashkil qilishi, kichik ishlab chiqaruvchilarni mahalliy oziq-ovqat ta'minotida va ichki bozorlarni qoplashda muhim rolini ko'rsatadi.

Qishloq xo'jaligi tashkilotlari ulushi hududlar bo'yicha sezilarli farqlanadi. Chust va Mingbuloq tumanlarida tashkilotlar ulushi 25,2%ni tashkil etib, ushbu hududlarda professional va investitsiyaga asoslangan ishlab chiqarish segmentining mavjudligini ko'rsatadi. Bu tumanlarda infratuzilma va texnologik ishlab chiqarish quvvatlari yuqori bo'lishi, shuningdek, agrologistika va transport zanjirlarining rivojlanganligi iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Shu bilan birga, markaziy tumanlar va Namangan shahrida qishloq xo'jaligi tashkilotlari ulushi nisbatan past bo'lsa-da, ishlab chiqarish hajmi yuqori bo'lib, bu hududlarda kichik va o'rta subyektlarning raqobatbardoshligi va ishlab chiqarish samaradorligi infratuzilma va moliyaviy xizmatlardan foydalanish bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Natijada, viloyat chorvachilik tarmog'idagi hududiy tafovutlar nafaqat ishlab chiqarish hajmi va subyektlar tarkibi bilan, balki resurs taqsimoti, investitsiya oqimi, logistika imkoniyatlari va eksport salohiyati bilan ham izohlanadi. Ushbu tafovutlar mintaqaviy siyosatni shakllantirish, investitsiyalarni samarali yo'naltirish va bozor infratuzilmasini integratsiyalash orqali chorvachilik mahsulotlarining ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish zaruratini ochib beradi.

2-jadval.

Namangan viloyatida chorvachilik tarmog'ida mavjud chorva hayvonlarining umumiy statistikasi (ming bosh, o'sish tartibida)

Tuman/shahar	Yirik shoxli qoramollar	Sigirlar	Qo'y va echkilar	Otlar	Parrandalar
Chortoq	67,1	20,5	60,2	0,522	343,6
Chust	85,6	31,3	141,3	1,759	207,7
Kosonsoy	58,2	20,4	64,3	0,269	1 356,50
Mingbuloq	54,1	20,5	30,1	0,159	332,3

Namangan	56,4	18,9	39,3	0,25	1 118,60
Namangan sh.	77,2	26,8	122,8	0,1	310,7
Norin	49,8	20,1	47	0,271	178,6
Pop	74,1	24,4	124,4	0,742	523,9
To'raqo'rg'on	73,1	21,3	61,9	0,771	816,6
Uchqo'rg'on	73,2	21,2	45	0,313	656,2
Uychi	56,4	14	45,7	0,236	1 148,40
Yangiqo'rg'on	70,4	25	75,6	1,969	329,3

Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasining 2024-yilgi Namangan viloyati qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi ko'rsatkichlar asosida muallif ishlanmasi

2024-yilgi statistika ma'lumotlariga ko'ra, Namangan viloyatida chorvachilik tarmog'idagi hayvonlarning soni va tarkibi hududlar bo'yicha sezilarli differensial xususiyatlarni namoyon qiladi. Yirik shoxli qoramollar soni Chust tumanida eng yuqori (85,6 ming bosh), Norin tumanida esa eng past (49,8 ming bosh) darajada qayd etilgan, bu esa tumanlarning tabiiy resurs salohiyati, yer maydoni va chorvachilik an'analari bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Sigirlar soni Chust (31,3 ming bosh) va Namangan shahri (26,8 ming bosh) hududlarida yuqori bo'lishi bilan ajralib turadi, Uychi va Namangan tumanlarida esa minimal darajada (14–18,9 ming bosh) qayd etilgan. Ushbu tafovutlar hududiy iqlim sharoitlari, oziqlantirish bazasi va infratuzilma rivojlanganligi bilan izohlanadi. Qo'y va echkilar soni jihatidan Chust (141,3 ming bosh), Pop (124,4 ming bosh) va Namangan shahri (122,8 ming bosh) yetakchi, bu hududlarda chorvachilik an'analari va yer maydonlarining maksimal ishlatilishini aks ettiradi. Otlar soni bo'yicha Yangiqo'rg'on (1,969 ming bosh) va Chust (1,759 ming bosh) tumanlari yetakchi bo'lsa, Namangan shahri hududida minimal ko'rsatkich (0,1 ming bosh) qayd etilishi transport va ishchi kuchi resurslaridan foydalanishning hududiy tafovutlarini ko'rsatadi. Parrandalar soni Kosonsoy (1 356,5 ming bosh) va Namangan (1 118,6 ming bosh) hududlarida yuqori bo'lib, bu hududlarda intensiv parranda yetishtirish tizimlarining rivojlanganligi va bozordagi talabga moslashuvchanlikni ko'rsatadi.

Hududiy taqqoslash natijalari shuni ko'rsatadiki, Namangan viloyatida chorvachilik tarmog'ining rivojlanish modeli hududiy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, agrar resurslarning mavjudligi va infratuzilma salohiyati bilan uzviy bog'liq. Markaziy hududlarda yirik shoxli qoramollar va qo'y-echkilar sonining yuqoriligi investitsiya va texnologik qo'llab-quvvatlash bilan izohlanadi, shu bilan birga Uychi, Mingbuloq va Chortoq kabi tumanlarda yirik shoxli qoramol va sigirlarning nisbatan past soni kichik fermer va tomorqa xo'jaliklarining ishlab chiqarishdagi dominant rolini ko'rsatadi. Hududiy tafovutlar ishlab chiqarish samaradorligi, resurslardan foydalanish, investitsiya oqimi va infratuzilma rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, viloyat chorvachilik tarmog'ining barqaror o'sishini ta'minlash va eksportga yo'naltirilgan strategik rejalarni ishlab chiqishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tahlil hududiy diversifikatsiya, resurslarni optimallashtirish va hududlararo integratsiyani kuchaytirish orqali chorvachilik mahsulotlarining ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlarini ochib beradi.

3-jadval.

Namangan viloyatida qishloq infratuzilmasi rivojlanishini baholash bo'yicha asosiy ko'rsatkichlari

Bloklar	Ko'rsatkich nomi	Belgisi
Moliyaviy xizmatlar va iqtisodiy salohiyat:	10,000 aholi boshiga tijorat banklari soni	X ₁
	Aholining har bir kishisi uchun ichki mahsulot	X ₂
Agrar resurslar va ishlab chiqarish imkoniyatlari	10,000 aholi boshiga ekin maydoni	X ₃
	Suv bilan ta'minlangan yerning umumiy ekin maydoniga nisbati foizi	X ₄
	10,000 aholi boshiga omborlar soni	X ₅
	Gektar ekin maydoni uchun sarflangan o'g'it miqdori (tonna)	X ₆
Ijtimoiy xizmatlar va bozor infratuzilmasi	Qishloq aholisining ichimlik suvi bilan ta'minlangan foizi	X ₇
	10,000 aholi boshiga tartibga solingan bozorlar soni	X ₈
	10,000 aholi boshiga ta'minlovchi do'konlar soni	X ₉
	Jami qishloqlardan elektr energiyasi bilan ta'minlangan qishloqlar foizi	X ₁₀

Manba: Muallif ishlanmalari asosida

Namangan viloyatida qishloq infratuzilmasining rivojlanish ko'rsatkichlari hududiy iqtisodiy barqarorlik, agrar ishlab chiqarish samaradorligi va aholi turmush darajasini baholashda muhim indikator sifatida qaraladi. Ushbu ko'rsatkichlar — 10,000 aholi boshiga tijorat banklari soni, aholi boshiga ichki mahsulot, ekin maydoni, suv bilan ta'minlangan yer foizi, omborlar soni, sarflangan o'g'it miqdori, ichimlik suvi bilan ta'minlanganlik, tartibga solingan bozorlar va ta'minlovchi do'konlar soni hamda elektr energiyasi bilan ta'minlangan qishloqlar ulushi — hudud infratuzilmasining moliyaviy, agrar va savdo tizimidagi samaradorligini aks ettiradi. Ushbu parametrlar orqali hududlarda resurslardan oqilona foydalanish darajasi, ishlab chiqarish va bozor zanjirining uzluksizligi, shuningdek, ijtimoiy xizmatlar sifati ilmiy asosda baholanishi mumkin (3-jadval).

Namangan viloyatida qishloq infratuzilmasi rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari uch asosiy blok — moliyaviy xizmatlar va iqtisodiy salohiyat, agrar resurslar va ishlab chiqarish imkoniyatlari, hamda ijtimoiy xizmatlar va bozor infratuzilmasi — bo'yicha tahlil qilinadi. Moliyaviy xizmatlar va iqtisodiy salohiyat bloki hududning iqtisodiy integratsiyasi va resurslarni samarali taqsimlash imkoniyatini ko'rsatadi. Xususan, 10,000 aholi boshiga tijorat banklari soni (X₁) va aholi boshiga ichki mahsulot (X₂) indikatorlari hududdagi moliyaviy xizmatlar qamrovi va iqtisodiy salohiyatni miqdoriy baholash imkonini beradi, bu esa hududning investitsion jalb etish va rivojlanish potentsialini aniqlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ushbu ko'rsatkichlar, shuningdek, fermer va tadbirkorlarning moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini, kredit resurslari va kapital oqimlarining samaradorligini aks ettiradi, bu esa qishloq xo'jaligi va chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi.

$$QIRI_i = \sum_{j=1}^{10} w_j x_{ij}$$

QIRI - Qishloq infratuzilmasi rivojlanish indeksi

x_{ij} - i-hudud (tuman yoki shahar) uchun j-indikator qiymati,

w_j - j-indikatorning vazni,

$i=1,2,\dots,n$ - tuman yoki shahar indeksi.

Namangan viloyatida Qishloq Infratuzilmasi Rivojlanish Indeksi (QIRI) hududlarning iqtisodiy, agrar va ijtimoiy infratuzilma salohiyatini integratsiyalangan tarzda baholash imkonini beradi. Ushbu indeks moliyaviy xizmatlar (tijorat banklari soni, aholi boshiga ichki mahsulot), agrar resurslar va ishlab chiqarish imkoniyatlari (ekin maydoni, sug'orilgan yer ulushi, omborlar va o'g'it miqdori), shuningdek ijtimoiy xizmatlar va bozor infratuzilmasi (ichimlik suvi bilan ta'minlash, tartibga solingan bozorlar, ta'minlovchi do'konlar va elektr energiyasi bilan ta'minlanganlik) kabi 10 ta indikatorni o'z ichiga oladi. QIRI qiymati yuqori bo'lgan hududlarda resurslardan samarali foydalanish, logistika va bozor zanjirlarining uzluksiz ishlashi, shuningdek qishloq aholisi hayot sifatining yaxshilanishi kuzatiladi. Shu bilan birga, indeks hududlar o'rtasidagi tafovutlarni aniqlash, investitsion va siyosiy qarorlar qabul qilishda ilmiy asos sifatida xizmat qiladi, chorvachilik va qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hamda eksport salohiyatini oshirishga imkon yaratadi.

Agrar resurslar va ishlab chiqarish imkoniyatlari bloki (X_3 – X_6) hududning tabiiy va infratuzilma resurslaridan foydalanish samaradorligini o'lchaydi. 10,000 aholi boshiga ekin maydoni (X_3) va suv bilan ta'minlangan yerning umumiy ekin maydoniga nisbati (X_4) indikatorlari sug'orish va er resurslaridan oqilona foydalanish darajasini aks ettiradi, omborlar soni (X_5) esa hosildorlikni saqlash va yetkazib berish tizimining samaradorligini ko'rsatadi. Gektar ekin maydoni uchun sarflangan o'g'it miqdori (X_6) esa agrar ishlab chiqarishning texnologik samaradorligi va resurslar samaradorligini baholash imkonini beradi. Ijtimoiy xizmatlar va bozor infratuzilmasi bloki (X_7 – X_{10}) esa qishloq aholisi hayot sifatini va iqtisodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlovchi tizimlar samaradorligini ko'rsatadi; ichimlik suvi bilan ta'minlanganlik (X_7), tartibga solingan bozorlar soni (X_8), ta'minlovchi do'konlar soni (X_9) va elektr energiyasi bilan ta'minlangan qishloqlar foizi (X_{10}) hududning ijtimoiy barqarorligi va iqtisodiy integratsiyasini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu ko'rsatkichlar hududlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va yetkazib berish zanjirining uzluksizligini ta'minlash, logistika va bozor infratuzilmasini rivojlantirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Natijada, ushbu 10 indikatorning kompleks tahlili Namangan viloyatida qishloq infratuzilmasining rivojlanish darajasini ilmiy asosda baholash va hududlar o'rtasidagi tafovutlarni aniqlash imkonini beradi.

XULOSA

Namangan viloyatida chorvachilik tarmog'i so'nggi yillarda iqtisodiy transformatsiya bosqichini boshdan kechirib, ishlab chiqarish hajmi, investitsion

faollik va eksport salohiyatida sezilarli o'sish ko'rsatdi. Bozor iqtisodiyotiga mos mexanizmlarni joriy etish, agrologistika tizimini rivojlantirish, qayta ishlash quvvatlarini kengaytirish va ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash chorvachilik tarmog'ini yangi bosqichga ko'tarishga imkon yaratdi. Shu bilan birga, transport, saqlash, moliyalashtirish, marketing va sertifikatlash tizimlarining yaxlit ishlashi ichki va tashqi bozordagi raqobatbardoshlikni oshirdi.

Hududiy tafovutlar tarmoq samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Namangan, Chust va To'raqo'rg'on tumanlarida yirik shoxli qoramollar, sigirlar va eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish hajmi ko'p bo'lib, bu hududlarda infratuzilma va moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish zaruratini kuchaytiradi. Uychi va Chortoq kabi hududlarda resurslar cheklangan bo'lib, bu yerda ishlab chiqarish va bozor infratuzilmasini yaxshilash chorvachilik mahsulotlari salohiyatini oshirish uchun muhimdir.

Qishloq infratuzilmasi rivojlanishini baholash uchun hisoblangan Qishloq Infratuzilmasi Rivojlanish Indeksi (QIRI) hududlarning moliyaviy xizmatlar, agrar resurslar va ijtimoiy xizmatlar imkoniyatlarini integratsiyalangan tarzda ko'rsatadi. Indeks qiymati yuqori hududlarda resurslardan samarali foydalanish, logistika zanjirlarining uzluksiz ishlashi va eksport imkoniyatlarini kengaytirish kuzatiladi. Shu bilan birga, QIRI hududlararo tafovutlarni aniqlash va investitsion qarorlarni ilmiy asosda qabul qilish imkonini beradi.

Empirik tahlil va statistika ma'lumotlari chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish va qishloq infratuzilmasi rivojlanishining o'zaro bog'liqligini tasdiqlaydi. Bozor infratuzilmasi samarali ishlashi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, transport xarajatlarini kamaytirish va eksport hajmini kengaytirishga xizmat qiladi. Moliyaviy xizmatlar, investitsiya oqimlari va ijtimoiy infratuzilma qishloq aholisi hayot sifatini yaxshilash va tarmoq barqarorligini mustahkamlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, Namangan viloyatida chorvachilik tarmog'ining barqaror rivojlanishi va eksport salohiyatini oshirish uchun bozor infratuzilmasi elementlarini integratsiyalashgan tarzda rivojlantirish zarur. Moliyaviy xizmatlar, agrar resurslar va ijtimoiy infratuzilma indikatorlarini uyg'unlashtirish orqali tarmoq barqarorligini oshirish, hududlararo tafovutlarni kamaytirish va eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish modelini shakllantirish mumkin. Bu yo'nalishlarda amalga oshiriladigan strategik infratuzilma loyihalari viloyat chorvachilik mahsulotlari bozorida raqobatbardoshlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. FAO. 2023. Global Livestock Market Outlook: Trends and Prospects. Rim: FAO Publications.
2. World Bank. 2023. Agro-Food Systems Competitiveness Report 2023. Vashington, D.C.: World Bank Group.
3. International Labour Organization. 2022. Sustainable Rural Agribusiness and Trade Development. Jeneva: ILO.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni PF–6034. 2020-yil 28-iyul. “Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasi – 2030” to‘g‘risida.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–5199-son Qarori. 2021-yil 15-aprel. “Go‘sht va sut mahsulotlarini chuqur qayta ishlash va eksportni kengaytirish dasturi to‘g‘risida.”
6. Porter, M. E. Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 2019.
7. Krugman, P. Geography and Trade. Cambridge: MIT Press, 1991.
8. Ricardo, D. On the Principles of Political Economy and Taxation. London: John Murray, 1817.
9. Sen, A. Development as Freedom. New York: Oxford University Press, 1999.
10. OECD. Agri-Food Value Chains and Trade Integration. Paris: OECD Publishing, 2022.
11. FAO. Sustainable Livestock Systems and Export Growth. Rome: FAO Publications, 2023.
12. World Bank. Agricultural Modernization and Market Efficiency. Washington, D.C.: World Bank Group, 2021.
13. Mullabayev, B. B. Hududiy iqtisodiyotda chorvachilik tarmog‘ini modernizatsiya qilish yo‘nalishlari. Namangan: NSTU Press, 2022.
14. Madrahimov, A. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy samaradorligini oshirishda infratuzilmaning o‘rni. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2022.
15. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi. Agrologistika markazlarini rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent, 2023.